

Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. В. Търново, Издателство „Фабер“, 2017, 254 с. ISBN 978-619-00-0576-6

Доцент д-р Жения Жекова е утвърден учен, който повече от две десетилетия работи активно в областта на средновековната българска и византийска нумизматика и сфрагистика. Нейните досегашни трудове я представят като талантлив и задълбочен изследовател на различни въпроси от стопанската, икономическата и политическата история на средновековна България и Византия, който при разглеждането им успешно съчетава различните групи артефакти с наративните и документалните извори. Бих искала да изтъкна също така, че с част от публикациите си тя допринася за обогатяване на историята на родния си град Шумен, както и за неговото утвърждаване като един от центровете на българската медиевистика и византинистика, чийто облик се определя от ШУ „Константин Преславски“ и Регионалния исторически музей. Мога уверено да изтъкна, че в това отношение Ж. Жекова е достойна последователка на проф. д.и.н. И. Йорданов, който с дейността си продължава да обединява и вдъхновява своите ученици и следовници от посочените две академични институции.

Една от най-характерните черти на Ж. Жекова като изследовател е постоянният стремеж към разширяване на научно-изследователската проблематика, което убедително се потвърждава и от новото ѝ монографично изследване. Трудът се състои от въведение, списък на илюстративния материал, библиография, списък на съкращенията, предговор, три глави и заключение. Неотменна част от монографията са каталозите, включващи 58 типа монети и 36 типа печати с изображения на византийските императрици и българските царици. Техният подбор е направен въз основа на предварително извършена аналитична преценка на стотици монети и печати от български и чужди колекции, публикувани в специализираните корпуси. В резултат на следвания подход колегата Жекова създава солидна изворова база на изследването си, включвайки в неговия анализ и най-новите артефакти, какъвто се явява печатът на неизвестна императрица, намерен при разкопки в Айтоските минерални бани, в т.н. Акве калиде. Трудът е съпроводен и от два индекса, включващи съответно имена и титли, съдържащи се в легендите на монетите и печатите, а така също и императорски

имена. Текстът на изследването е двуезичен – на български и английски, което разширява кръга на неговите читатели вън от България.

Бих искала специално да отбележа, че това е първата по рода си монография не само в българската, но и в чуждата византистика, в която се разкрива разнородната роля на императрицата в обществено-политическия живот на Византия, въз основа на данните, които ни предоставят нумизматиката и сфрагистиката. Нейната научна тежест се увеличава и от решението на авторката да посвети отделна глава на изображенията на българските царици върху монети и печати. Изследването се характеризира с добре изградена структура, задълбочен анализ на изворовия материал и създаване на конкретна визия за византийската императрица, респективно на българската царица като фактор в семейството, двореца и обществото.

Въведението и предговорът разкриват методологията и основния замисъл на изследването. В неговата основа залягат няколко основополагащи методи, а именно събирателският, аналитичният и сравнителният. То е посветено на правилното разчитане на данните от нумизматиката и сфрагистиката, които създават представата за живота на византийската императрица и *„нейното конкретно място в живота на византийското общество било като съпруга на императора, негова майка, дъщеря или сестра“* (с. 9). Началото и краят на проучването са белязани от първата и последната императрица, изобразени върху монети и печати. Това са Ирина (797 – 802) и Елена Палеологина, съпруга на император Мануил II Палеолог (1391 – 1423). В тази връзка предговорът съдържа кратък обзор на представянето на императриците върху монети и печати, както и на изследванията, имащи отношение към темата на изследването. Изтъква се, че през „ранновизантийската епоха поставянето на императрица върху монетните емисии е спорадично явление“ (с. 30), а по отношение на печатите се уточнява, че в *„малкото известни случаи се касае за жени императрици или майки на малолетни императори“* (с. 33). Ж. Жекова обръща специално внимание на различните правила и специфики, свързани с изображенията на императрици върху монети и печати, които съвсем естествено налагат в изследването те да бъдат разгледани поотделно (с. 33). На анализ са подложени всички типове византийски нумизматични и сфрагистични паметници.

Първата глава „Византийската императрица върху монетите“ има оригинален характер и в нея най-напред се създава представа за избора на съпруга на византийския василевс. Накратко са представени церемониите, съпровождащи пътя на избраницата от нейната коронация и сватба, представяне пред народа до

заживяването ѝ в двореца, където всичко, което принадлежи на нея и на императора, е свещено. В хронологичен ред е направена характеристика на обществените функции и роля на всички византийски императрици, представени върху монетни емисии. От началната част на тази глава читателят може да научи за титулатурата на византийската принцеса, за случаите, при които се появява нейният образ върху монети, за това, че императриците никога не присъстват върху златни и сребърни монети, сечени през управлението на даден император. Тази информация не е самоцелна, а е съобразена с характеристиката на владетелките, представени върху монетните емисии. Те са подредени в три категории – титулярни императрици, императрици-регентки и императрици-съпруги. Всяка една представителка, принадлежаща към тези категории, е представена подобаващо, като се посочват техните характерни черти. Един от основните изводи на Ж. Жекова е, че през периода от VIII до XI в. са концентрирани повечето монетни емисии с образи на императрици и той се характеризира не само с разнообразие в използваната титулатура, но и в иконографията на монетите. Авторката установява, че за разлика от този период, във времето на Комниновата и Палеологовата династия нумизматичният материал е значително по-беден. В края на тази глава се посочва, че монетите, в сравнение с печатите, имат много по-широка функция (с. 76). С оглед предмета на изследване, Ж. Жекова акцентира върху значението им като мощно пропагандно средство, изтъквайки следната важна констатация: “Представянето на императрицата върху паричните знаци е начинът да бъде оповестена не само новата владетелка, но и прокламирана властта, упражнявана от самата императрица, особено в случаите на регентство и еднолично управление. В останалите случаи тя е просто персонаж, чието име понякога дори не фигурира върху монетните емисии“ (с. 76).

Втората глава „Византийската императрица върху печатите“ разглежда отново в аналитичен план представителките на посочените в първа глава три категории императрици. С цел да се избегне възникването на някои въпроси у читателя, Ж. Жекова уточнява, че освен императриците владетелки, регентки и съпруги, право да притежават печат имат още сестрите, дъщерите и метресите на императорите. С оглед по-пълноценното разкриване на значението на печатите като извор за обществените функции на византийската владетелка са посочени техните специфики в сравнение с монетите по отношение на иконографията, титлите, матриците и са потърсени отговори на важни въпроси, свързани с едновременното им циркулиране. Проследявайки в хронологическа последователност отделните групи печати, авторката създава представа за промените, които настъпват в

информацията, която те дават за императриците и за промените в държавно-политическото развитие на Източната империя. Въз основа на анализа се потвърждава „постепенният упадък и пълна политическа и териториална деградация на могъщата Империя“. Изтъква се също, че „печатите на императриците са унифицирани откъм иконография, а надписите изобилстват от фамилни имена и високопарни титли, които на практика вече нямат никакво покритие“ (с. 112). Тези изводи са от съществено значение за по-нататъшните изследвания относно състоянието на империята след нейното възстановяване през 1261 г. и пропагандата, която осъществяват идеолозите от епохата на Палеолозите. В тази посока е и направената обобщена информация за титлите, с които се споменават императриците в печатите. Изцяло приемам основния извод на Ж. Жекова, а именно, че *„по-силни и амбициозни са императриците от ранния период на Византия“*, и че последните техни представителки са от времето на могъщия византийски император Алексий I Комнин (1081 – 1118). Този съществен извод на авторката (с. 114) показва, че в значителна степен ролята и мястото на императрицата в обществото е функция от общото състояние на империята в един определен исторически момент.

Третата глава „Българските царици върху монетите и печатите“, както самата авторка изтъква във Въведението към труда си, е „продължение на основната тема, тъй като през времето на своето съществуване средновековната българска държава винаги се е развивала в неразривна връзка с Византийската империя“ (с. 8). Подобно на предходните две глави и тук най-напред е направена характеристика на състоянието на монетите с изображения на български царици. Вниманието е насочено към епохата на цар Иван Александър (1331 – 1371), при когото за първи път българска царица е поставена върху монетни емисии (с. 118-122). В случая това е Теодора II. Досегашните изследвания, иконографията и датировката на двата типа медни монети, позволяват на Ж. Жекова да уточни, че сеченето им започва веднага след прекратяване на медното монетосечене от типа „Иван Александър с Михаил Асен“ поради смъртта на царския син през 1355 г., определен за престолонаследник и съвладетел. Това ѝ дава основание да допусне, че в типа монети „Иван Александър с Теодора“ *„ролята на българската царица е на съвладетелка на царствения си съпруг“* (с. 120). С оглед на бъдещите изследвания внимание заслужава изтъкнатият от Ж. Жекова факт, че нито цар Иван Александър след 1355 г., нито неговият наследник на трона – цар Иван Шишман (1371 – 1393/95), емитират монети с изображение на престолонаследниците си. Жекова го обяснява с изключително трудната ситуация, в която се намира Търновското царство, непосредствено преди превземането му от османските турци (с.

122). Това е едната възможна причина, обусловила отсъствието на престолонаследниците в монетните емисии на споменатите български царе. Струва ми се, че освен тази е имало и още една причина. Според нас важният факт, изтъкнат от Ж. Жекова, би могъл да е породен и от поддържането на култа към владетеля чрез този тип монети, по подобие на Византия. Установено е, че българските монети, печати, грамоти и владетелските портрети са най-близки до византийските си образци. Според П. Шрайнер подражанието тук е най-силно, защото хилядолетната традиция има голямо въздействие – това е култът към владетеля¹. По-нататък в трета глава се прави характеристика на медния тип монети на цар Иван Срацимир (1352 – 1396) със съпругата му Ана и сребърните емисии с изображение на Михаил Асен (внук на цар Мичо/Мицо Асен) и майка му Ирина, сестрата на император Андроник II Палеолог (1282 – 1328). Показани са сходствата и различията им с някои съвременни византийски образци, с което се допринася за изследването на проблемите за византинизацията на Българското царство през XIII – XV в. При разглеждането на изображенията на български царици върху някои печати отново се отразяват насоките на византийското влияние и отклоненията от него. Това проличава много добре от анализа на печатите на цар Петър I (927 – 969) със своята съпруга Мария Лакапина и съвладетелка. С наблюденията си Ж. Жекова потвърждава още веднъж голямото значение на брака ѝ с българския цар през 927 г.²

Според някои специалисти се оказва, че проблемите на византинизацията изглеждат също така и проблеми на „невизантинизацията“³. Характеристиката на монетите и печатите с изображения на българските царици, направени от Ж. Жекова, също дават аргументи в тази посока. Самата тя обобщава: *“Нюансите в българския политически живот – отглас от византийския, намират отражение и върху нашите монети и печати. Несъмнено те са силно повлияни от съседна Византия, но очертават и конкретен български шрих, разкриващ задкулисите политически линии в средновековната ни политика и управление“* (с. 140).

Заклучението (с. 142 – 146) в обобщен вид представя съдържанието на изследването. В него авторката е направила следната

¹ Срв. П. Шрайнер. Многообразие и съперничество. Избрани студии за обществото и културата във Византия и средновековна България. София, 2004, 195.

² За неговото историческо значение, виж: В. Гюзелев. Значението на брака на цар Петър (927 – 969) с ромейката Мария-Ирина Лакапина (911 – 962). – В: Културните текстове на миналото. Носители, символи и идеи. I. Текстовете на историята, история на текстовете. Материали от Юбилейната международна научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 29 – 31 октомври, 2003 г. София, 2005, 27 – 33.

³ П. Шрайнер. Цит. съч., 195.

генерализираща оценка: *„Безапелационната роля на императрицата във византийската епоха е ясно видима от нейната социална роля. Дали като императрица-майка, регентка, съпруга, сестра или дъщеря, тя е фактор в обществото, с който всички се съобразяват“* (с. 146).

В своята цялост книгата на Ж. Жекова представлява съдържателно и много полезно изследване върху значението на монетите и печатите като фундаментален извор за обществено-политическата роля на византийските императрици и българските царици. Затова напълно заслужено може да му се даде висока оценка. То определено има място в българската и в чуждата византинистика и с него авторката доказва отново качествата си на талантлив и задълбочен специалист в научната област, на която се е посветила.

Милияна Каймакова